

αἰσθήσεις, ὁ ὑλικὸς κόσμος θὰ ἦτο μόνον ὅ,τι πραγματικῶς εἶναι, σύνολον μορίων κινουμένων καὶ οὐδὲν ἕτερον, καὶ ἐὰν ζητήσωμεν τί εἶναι ὑλικὸν μόνιον, εὐρίσκομεν ὅτι εἶναι ἄγνωστόν τι παράγον ἐντύπωσιν. Ἐπειδὴ δὲ θεωροῦμεν τὴν ὕλην ὡς πρώτην αἰτίαν τῶν ἐντυπώσεων, ἀποδίδομεν εἰς αὐτὴν καὶ τὰ ἐκ τῶν αἰσθήσεων φαινόμενα, δηλ. τὸ χρῶμα, τὸν ἦχον, τὴν γεῦσιν, τὴν ὀσμὴν, καὶ λέγομεν τὸ δεῖνα σῶμα εἶναι ἐρυθροῦ χρώματος, ἔχει γλυκεῖαν γεῦσιν, εἶναι εὐοσμὸν κ.τ.λ., ἂν καὶ οὐδὲν τῶν προσόντων τούτων ἔχη τὰ ὑλικά μόνια ἐξ ὧν συνίσταται, οὔτε τὸ σύνολον αὐτῶν, οὔτε ἕκαστον αὐτῶν κατὰ μέρος. Περὶ τούτου πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι συμφωνοῦσιν. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ὕλης εἶναι ἀπλῶς ἀπόδοσις εἰς αὐτὴν τῶν ἐν ἡμῖν φαινομένων, εἶναι μεταφορὰ τῶν ἐντὸς εἰς τὰ ἐκτὸς, ὥστε καὶ ἐὰν οὐδὲν ὑπῆρχεν ἐκτὸς ἡμῶν, καὶ ἄλλως πως ἠδύνατο νὰ παραχθῇ ἐκείνη ἢ κίνησις ἢ τὰ νεῦρα μεταδίδουσι καὶ ἐξ ἧς γεννᾶται ἢ αἰσθησις, ὡς συμβαίνει κατὰ τινα νοσήματα ἐν οἷς βλέπομεν καὶ αἰσθανόμεθα ὅ,τι ἐκτὸς ἡμῶν δὲν ὑπάρχει, θὰ εἰχομεν αἰσθήσεις ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐντυπώσεως, δηλαδή ἄνευ ἐξωτερικῆς ὕλης, καθὼς ἄλλοτε, καὶ τοι γενομένης τῆς ἐντυπώσεως, ἔνεκεν νοση-

ρᾶς ἀλλοιώσεως τῶν ὀργάνων, δὲν γεννᾶται ἢ αἰσθήσεις, καὶ ἔχομεν ἐντυπώσεις ἄνευ αἰσθήσεων. Δὲν εἶχον λοιπὸν δίκαιον νὰ σοι εἶπω ὅτι δὲν νοῶ τὴν ὕλην, ὅτι δὲν δύναμαι νὰ τὴν νοήσω; καὶ τῷ ὄντι τί ἕτερον εἶναι ἢ ὕλη ἢ ἄγνωστον αἴτιον ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων; Καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτὴν τὴν ἐκτασιν ἀρνοῦνται τινὲς τῶν φιλοσόφων εἰς τὴν ὕλην, ὥστε κατ' αὐτοὺς ὅλος ὁ κόσμος εἶναι σύμπλεγμα ἀγνώστων δυνάμεων, ὧν τὰ ἀποτελέσματα αἰσθανόμεθα διὰ τῆς ἐν ἡμῖν ψυχῆς, οὐδὲν δὲ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τούτων ὑπάρχει ἐκτὸς ἡμῶν. Δὲν σοι συνιστῶ τὸν ἄκρον τοῦτον ἰδανισμόν, καθ' ὃν καὶ αὐτὴ ἡ ὑπαρξὶς ἐξωτερικῶν δυνάμεων καταντᾷ ἀμφίβολος καὶ ἀμφισβητήσιμος, καὶ δὲν εἶναι διόλου δύσκολον ν' ἀποδειχθῇ καὶ δι' ἀμέσου ἀντιλήψεως καὶ διὰ λογικῶν ἀποδείξεων ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἐκτὸς, ἀλλὰ ταῦτα, ἅς τὸ ἐπαναλάβω, δὲν εἶναι εἰμῆ ὑλικά μέρια κινούμενα ὑπ' ἀγνώστου δυνάμεως καὶ οὐδὲν ἕτερον, καὶ ἡ ὠραία ἐκείνη φύσις τὴν ὁποίαν θαυμάζομεν, καὶ τινες ὡς Θεὸν λατρεύουσιν, εἶναι προϊόν ὑποκειμενικῆς ἐργασίας, εἰς ἣν ἀφορμὴν μόνον δίδει ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, καὶ ἂν καὶ ἔχει οὗτος ἐκτασιν καὶ σχῆμα, οὐδὲν ἔχει ὅμως τῶν ἄλλων προσόντων ἅτινα ἐκ μεταφορᾶς τῶν ἐν ἡμῖν τῷ

ἀποδίδομεν. Τριαύτη εἶναι ἡ θεωρία τῆς ὕλης οὐχὶ κατὰ τὴν ἀτομικὴν μου γνώμην, ἀλλὰ κατὰ τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν ὅλων τῶν ἐπιστημόνων, εἴτε ψυχολόγων, εἴτε φυσιολόγων, εἴτε φυσικῶν, καὶ ἐκ τούτου βλέπεις πόσον εἶναι ἐπιπόλαιοι καὶ πόσον ἀπατώνται οἱ θεωροῦντες τὴν ὕλην ὡς τὴν μόνην γνωστὴν πραγματικότητα. Τί εἶναι τώρα τὸ πνεῦμα;

Ἐλπίζω ὅτι ἡ δέξυδέρκειά σου σὲ ἔκαμε νὰ νοήσης ὅτι εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἤδη ἀπήντησα. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ ἐν ἡμῖν δύναμις δι' ἧς αἰσθανόμεθα καὶ νοοῦμεν καὶ πράττομεν. Εἰ μὴ ὑπῆρχεν ἡ δύναμις αὕτη, οὐδὲν τῶν ἐν ἡμῖν φαινομένων οὔτε νοητικῶν οὔτε ἠθικῶν θὰ ὑπῆρχε. Μ' ἐρωτᾷς πῶς δύνασαι νὰ γνωρίσης τὸ πνεῦμα, καὶ ἐὰν ἔχομεν ἰδιαιτέραν αἴσθησιν παρέχουσαν τὴν γνώσιν ταύτην. Ἄλλ', ὦ φίλτατε, ἡ αἴσθησις αὕτη εἶναι ἡ τῶν αἰσθήσεων αἴσθησις, εἶναι ὁ θεμελιώδης καὶ ἀπαραίτητος ὅρος πασῶν τῶν αἰσθήσεων. Ὅτε αἰσθάνεσαι, δὲν ἠξεύρεις ὅτι αἰσθάνεσαι; καὶ ὡσαύτως, ὅτε ἐνθυμεῖσαι, ἢ συλλογίζεσαι, ἢ πράττεις, δὲν τὸ ἠξεύρεις; δὲν ἔχεις καθαρωτάτην ἰδέαν πασῶν τῶν ἐνεργειῶν τούτων; γινώσκεις ἄλλο τι μᾶλλον σαφῶς ἢ ἐντελῶς παρά τὰ ὑποκειμενικὰ ταῦτα γεγονότα; Ἡ ἐσωτερικὴ

αὕτη γνῶσις, ἡ λεγομένη συνείδησις, εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην σαφὴς καὶ βεβαία, εἶναι ἡ γνῶσις τῶν γνώσεων, καὶ διότι δι' αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ ἔχομεν πάσας τὰς ἄλλας, καὶ διότι εἶναι πασῶν τῶν ἄλλων ἡ τελειότερα καὶ ἐναργεστέρα. Ἄγνοεῖς τὴν ὕλην, ἀλλὰ γινώσκεις τὸ πνεῦμα, καὶ διὰ τῆς γνώσεως ταύτης ἔχεις πάσας τὰς ἄλλας. Δὲν εἶναι εἰσέτι καιρὸς ν' ἀναλύσωμεν τὴν πρώτην καὶ κυριωτάτην ταύτην γνῶσιν, ὅπως ἴδωμεν τί μᾶς διδάσκει περὶ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, περὶ τῆς ἀληθοῦς φύσεως αὐτοῦ, περὶ τῶν προσόντων καὶ τοῦ προσρισμοῦ αὐτοῦ, περὶ τῶν λογικῶν καὶ ἠθικῶν νόμων εἰς οὓς ὑποτάσσεται, καὶ ἐπομένως, περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὀφείλει νὰ ρυθμίση τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν· πάντα τὰ ζητήματα ταῦτα θέλομεν ἀπαντήσει προΐούσης τῆς ἐρεῦνης, καὶ ἐλπίζω ὅτι θέλομεν τὰ λύσει. Ἡθέλησα ἐν τούτοις νὰ σοι ὑποβάλω πρώτην καὶ ἀμυδράν τινα ἰχνογραφίαν τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος, τὸν ὀρισμὸν τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν, ὧν θὰ ἔχωμεν διηνεκῶς ἀνάγκην ἐν τῇ μακρᾷ ὁδῷ ἣν προτιθέμεθα νὰ διέλθωμεν, καὶ ἣν φωτίζουσιν ἀπ' ἀρχῆς οἱ δύο οὗτοι ὅροι. — Τὸ ἕτερον ζήτημα, περὶ οὗ διαλαμβάνει ἡ ἐπιστολή σου, τὸ περὶ Θεοῦ, δὲν δύναμαι νὰ λάβω ὑπ' ὄψιν ἐπὶ τοῦ παρόντος, καὶ

ὅσα ἤθελον σοὶ εἶπει περὶ αὐτοῦ ἴσως δὲν ἤθελες νοήσει, διότι πῶς νὰ σοι γνωρίσω τὸν Θεόν, ἐὰν πρότερον δὲν γινώσκεις σεαυτὸν; εἶπέ μοι λοιπόν, ἄγαπητέ μοι, παραδέχεσαι ὅσα σοὶ ἐξέθηκα μέχρι τοῦδε; δύναμαι νὰ πρεβῶ περαιτέρω;

ΣΤ'

Εὐγενίου πρὸς Φιλόθεον.

“Ὅσα μοὶ ἐξέθηκας ἐν τῇ ἐπιστολῇ σου, σοφὲ διδάσκαλε, παραδέχομαι ἐξ ἡμισείας. Παραδέχομαι, δηλαδή, ὅτι ἡ ὕλη δὲν εἶναι εἰμὴ σύνολον μορίων ἀποτελούντων ἑκτασίαν τινα καὶ σχήματα διάφορα καὶ κινουμένων ὑπὸ ἀγνώστου καὶ ἀοράτου δυνάμεως λανθανούσης εἰς αὐτὰ καὶ παραγούσης ἑτέραν ἐν ἡμῖν κίνησιν ἐξ ἧς τὸ φῶς, τὸ χρῶμα, ὁ ἦχος, ἡ ὄσμη καὶ πάντα τὰ ὑποκειμενικὰ φαινόμενα, ἅτινα τελούμενα ἐν ἡμῖν μεταφορικῶς ἀποδίδομεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὕλην· καὶ ἐκ τούτου μάλιστα ἐξάγω ὅτι ἡ μελέτη τῶν φαινομένων τούτων, δηλαδή πᾶσαι αἱ φυσικαὶ λεγόμεναι ἐπιστῆμαι, εἶναι συνέχεια τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης, ἥτις ὡς ἐκ τούτου προηγεῖται αὐτῶν ἐξ ἀνάγκης. Ἀλλὰ ἡ ἐν ἡμῖν δύναμις, δι’ ἧς δημιουρ-

γεῖται ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τῆς διανοίας, δὲν εἶναι καὶ αὕτη δύναμις ὑλική; δὲν εἶναι ὕλη ὅλος ὁ ὀργανισμὸς ἡμῶν, καὶ τὰ νεῦρα τὰ μεταδίδοντα τὴν κίνησιν, καὶ ὁ νωτιαῖος μυελός· καὶ ὁ ἐγκέφαλος, καὶ πάντα τὰ κέντρα εἰς ἃ ἡ κίνησις μεταδίδεται; διατί νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ τὰ ὑποκειμενικὰ φαινόμενα, περὶ ὧν ἐλέγχουμεν πρὸ μικροῦ, εἶναι καὶ ταῦτα ἀποτελέσματα τῆς κινήσεως τῶν ὑλικῶν μορίων τοῦ ἡμετέρου σώματος; καὶ διατί νὰ ὑποθέσωμεν ἕτερόν τι παρὰ τὸ σῶμα πρὸς σαφεστέραν δῆθεν ἐξήγησιν αὐτῶν; δὲν βλέπομεν ὅτι πάντα ταῦτα ἀντιστοιχοῦσιν ἀκριβῶς πρὸς τὴν ὕλην; δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ἡ νοητικὴ δύναμις ἀναλογεῖ πρὸς τὸν ὄγκον τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ ὅτι αἱ κατὰ μέρος δυνάμεις, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία κτλ. ἀναλογοῦσι πρὸς ἰδιαιτέρας τινὰς ἐξογκώσεις τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης; ὅτε ὑγιαίνει ὁ ἐγκέφαλος, δὲν ὑγιαίνει καὶ ὁ νοῦς, καὶ τὸ ἀνάπαλιν; ὅτε κεφαλαλγῶ, ἢ μπορῶ νὰ σκεφθῶ; Ἡ νόησις αὐξάνει, ἀκμάζει καὶ παρακμάζει ἀναλόγως πρὸς τὴν αὐξήσιν, ἀκμὴν καὶ παρακμὴν τοῦ σώματος, καὶ ὅτε τὸ σῶμα καταστρέφεται, καὶ αὕτη συγκαταστρέφεται. Τί νὰ σοι εἶπω, ἀγαθέ μοι διδάσκαλε; Οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ τὰς ἀληθείας

ταύτας καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν συνεπείας. Παραδέχομαι ὅτι διὰ τῆς συνειδήσεως νοῶ τὰ ἐν ἐν ἐμοὶ κάλλιον ἢ τὰ ἐκτὸς ἐμοῦ διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι τὰ ἐντὸς ἐμοῦ δὲν εἶναι φαινόμενα τῆς ὕλης, ἐν ᾧ πάντα ἀποδεικνύουσι τὸ ἐναντίον. Δὲν βλέπω τί δύνασαι εἰς τοῦτο ν' ἀπαντήσης.

Ζ'

Φιλοθέου πρὸς Εὐγένιον.

Ἡ τελευταία ἐπιστολή σου, ἀγαπητέ μοι Εὐγένιε, καίτοι συντομωτάτη, εἶναι πλήρης ἐννοίας, ἂν καὶ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ βάθος τῆς ἐν αὐτῇ ἐννοίας σὺ βεβαίως δὲν κατεμέτρησας. Καὶ ἴσως ἀπορήσης ἐάν σοι εἶπω ὅτι ἀπὸ τοῦδε εἴμεθα ἐντελῶς σύμφωνοι, καὶ ὅτι οὐ μόνον ἐλπίζω, ἀλλ' εἶμαι βέβαιος ὅτι θέλω σὲ καταπεῖσει περὶ τῶν ἀληθειῶν ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία σου.— Παραδέχεσαι λοιπὸν ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἄγνωστόν τι ἐκτὸς ἡμῶν, καὶ ὅτι αἱ ποιότητες ἃς ἀποδίδομεν αὐτῇ δὲν εἶναι ἐν αὐτῇ, ἀλλ' ἐν ἡμῖν, εἶναι προϊόντα ἐσωτερικῆς ἐνεργείας, οὐδόλως ὁμοιάζοντα τὴν παράγουσαν αὐτὰ κίνησιν τῶν ὑλικῶν μορίων· καὶ τῷ ὄντι τί κοινὸν μεταξὺ τῆς κινήσεως καὶ τῶν ποικίλων

φαινομένων ἄτινα δύναται νὰ παραγάγη ἐν ἡμῖν; μία γαί ἡ αὐτὴ κίνησις παράγει τὸ φῶς, τὴν θερμότητα, τὸν ἠλεκτρισμόν, καθὼς σὲ ἐδίδαξεν ἡ φυσική, καὶ ὅμως τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι ἄλλα παρὰ τὴν κίνησιν καὶ διάφορα ἀλλήλων. Ἄλλ' ἐὰν τούτο ἀληθεύῃ, ἄρα παρὰ τὴν ὕλην ὑπάρχει ἐντὸς ἡμῶν καὶ ἕτερόν τι, ὅπερ συνδυάζεται μετὰ τῆς ὕλικῆς ἐνεργείας, καὶ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου γεννῶνται πάντα τὰ ἐν ἡμῖν. Τοῦτο καὶ διὰ τῶν ὑστέρων ἀποδεικνύεται. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀνέλυσαν καὶ ἀναλύουσι καθ' ἑκάστην τὴν ὕλην τοῦ ἡμετέρου σώματος, καὶ ὀλόκληρος ἐπιστήμη, ἡ ὀργανικὴ χημεία, εἰς τοῦτο ἀσχολεῖται· ἀνέλυσαν οὐ μόνον τὰ στοιχεῖα τοῦ ἡμετέρου σώματος, τὰ νεῦρα, τοὺς μῦς, τὰς ἴνας, τὰ ὀστέα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἰδιαιτέρον σχηματισμόν ἐνὸς ἑκάστου τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, ἐμελέτησαν τὰς λειτουργίας καὶ τὰς σχέσεις τῶν ὀργάνων τούτων, παρηκολούθησαν τὴν κατὰ τὰς ἐντυπώσεις κίνησιν τῶν μορίων, ἀφ' οὗ σημείου ἄρχεται ἐκτὸς ἡμῶν καὶ μέχρις οὗ τελευτᾷ ἐντὸς ἡμῶν, καὶ τὴν κίνησιν ταύτην ἀνέλυσαν εἰς τὰς ἀναριθμητῶς μικρὰς κινήσεις ἐξ ὧν συνίσταται κατὰ τὰς διαφόρους ἐντυπώσεις τῶν διαφόρων ὀργάνων, ἰδίως δὲ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ ὠτός, ὑπέβαλον πάντα

ταῦτα εἰς μαθηματικούς ὑπολογισμούς, ἀλλ' ἐν τέλει πασῶν τῶν ἐργασιῶν τούτων τί εὖρον; μόρια κινούμενα καὶ οὐδὲν ἕτερον, καὶ ὅπως αὐτοὶ νοήσωσι καὶ εἰς ἄλλους γνωρίσωσι τὰ ἐν ἡμῖν ἀποτελέσματα τῆς κινήσεως ταύτης, ἀναγκάζονται νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰς ἀναλύσεις καὶ τοὺς ὑπολογισμούς των, καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσιν ἄλλο διαγνωστικὸν μέσον, τὴν ἐν ἡμῖν συνείδησιν. Τώρα δὲν μοι λέγεις, φίλτατέ μοι, ποῖον εἶναι τὸ ὄργανον τῆς συνειδήσεως; τὸ ὄργανον τῆς ὀράσεως εἶναι ὁ ὀφθαλμός, τῆς ἀκοῆς, τὸ ὠτίον καὶ καθ' ἑξῆς, ἀλλὰ τὸ ὄργανον τῆς συνειδήσεως, δι' ἧς γινώσκω ἵτι ὀρῶ καὶ ἀκούω, ποῖον εἶναι; ποῦ ἐδρεύει; τί σχῆμα ἔχει; πῶς σχετίζεται μὲ τὰ ἄλλα ὄργανα; ἐκ τίνων στοιχείων συνίσταται; κατὰ ποίαν ἀναλογίαν εἶναι ἐν αὐτῷ τὸ ὑδρογόνον καὶ τὸ ὀξυγόνον ἢ ὁ ἄνθραξ; πῶς; ἢ συνείδησις εἶναι ἡ τῶν αἰσθήσεων αἴσθησις (διότι μόνον περὶ αἰσθήσεων ἐλαλήσαμεν μέχρι τοῦδε), καὶ δὲν ἔχει ἰδιαιτέρον ὄργανον δι' οὗ ἐξασκεῖται; ἢ ἔχει ἡ συνείδησις πολλὰ ὄργανα, αὐτὰ τὰ ὄργανα τῶν αἰσθήσεων; ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀκατανόητον καὶ ἀτοπον, διότι αἱ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἐντυπώσεις ἤτοι κινήσεις δὲν μένουσιν ἐκεῖ, ἀλλὰ μεταδίδονται, ποῦ λοιπὸν μεταδίδονται; ποῦ συγκεντροῦνται; ποῦ καὶ πῶς

τὰ πολλὰ γίνονται ἓν, καὶ τί εἶναι τὸ ἓν τοῦτο ὅπερ χρησιμεύει εἰς ὅλα τὰ πολλὰ, καὶ οὐ ἄνευ τὰ πολλὰ εἶναι πρὸς ἡμᾶς ὡς ἂν μὴ ἦσαν, διαμένουσι ξένα πρὸς ἡμᾶς καὶ ἄσχετα καὶ ὅλως ἄγνωστα; διότι ἀληθές εἶναι ὅτι αἰσθανόμεθα ἐν τῷ αἰσθητηρίῳ, ἀλλὰ γνωστὸν εἶναι καὶ εἰς τοὺς ἀρχαρίους ὅτι μετὰ τὴν μετάδοσιν ἢ ἐντύπωσιν ἐπανέρχεται ὅπου ἤρχισε, καὶ ἐντοπίζεται ἐν τῷ ὀργάνῳ, καὶ ἐὰν μὴ μεταδοθῆ καὶ ἐπανεέλθῃ, τουτέστιν, ἐὰν διακοπῆ ἢ μεταξύ τοῦ ὀργάνου καὶ ἐγκεφάλου συγκοινωνία, ἢ ἐντύπωσις εἶναι ὡς ἂν μὴ ὑπῆρχε, καὶ αἴσθησις οὐκ τελεῖται· ποῦ εἶναι λοιπὸν καὶ τί εἶναι αὐτὸ τὸ κέντρον ἐν ᾧ καὶ δεῖ οὐ ὑπάρχει ἢ συνείδησις; εἶναι ἄρα καὶ τοῦτο ὑλικὸν μόνον ἔχον ὄγκον, βάρος, χροῶμα, ὄσμήν; πῶς δυνάμεθα νὰ τὸ ἀνακαλύψωμεν; διὰ τῆς χημικῆς ἀναλύσεως ἢ διὰ τοῦ μικροσκοπίου; καὶ πῶς, ἐν ᾧ πάντα σχεδὸν τὰ μέρια τοῦ σώματος διηνεκῶς ἐξέρχονται καὶ ἀντεισάγονται ἄλλα, ὥστε μετὰ τινα ἔτη, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἐπιστήμη, οὐδὲν σχεδὸν ἀπομένει τῶν συστατικῶν τοῦ σώματος μορίων, τὸ παράδοξον τοῦτο μόνον διαμένει καὶ οὐκ κινεῖται, καὶ οὐκ ἐξέρχεται, καὶ διατηρεῖ πάντοτε τὰς αὐτὰς ἰδιότητας καὶ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν; ἢ ἀλλάσσομεν ψυχὴν κατὰ πᾶσαν

στιγμήν, καὶ ἡ μία διαδέχεται τὴν ἄλλην, καὶ ὡς ὁ στρατιωτικὸς σκοπός, λαμβάνει παρ' αὐτῆς τὸ σύνθημα τῆς ἡμέρας; "Ὁχι, φίλτατέ μοι, οὔτε ἐν ὑλικὸν μῶριον δύναται νὰ ἦναι ἡ ψυχὴ, οὔτε σύνολον ὑλικῶν μορίων, οἷόςτι ὅ,τι ἀληθεύει περὶ ἑνός, ἔτι μᾶλλον ἀληθεύει περὶ πολλῶν· τὰ πολλὰ εἶνε ὅλως ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνότητητα, τὰ πολλὰ δύνανται νὰ συνδιαταχθῶσι πρὸς ἄλληλα ἐν τινὶ κοινῷ σκοπῷ, ὡς συνδιατάσσονται τὰ διάφορα μέλη ἑνός καὶ τοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλ' οὐδέποτε ἀποτελοῦσιν, οὐδαμῶς δύνανται ν' ἀποτελέσωσι μίαν πραγματικὴν ἐνότητα· τὰ πολλὰ δύνανται νὰ συνενωθῶσιν εἰς ἓν ὅλον, ὡς φέρ' εἰπεῖν, πολλοὶ στρατιῶται συναποτελοῦσιν ἓν μόνον τάγμα, ἀλλὰ παρατηρητέον, ὅτι ἡ ἐνότης αὕτη ὑποθέτει ἢ παρὰ τὰ πολλὰ ἕτερόν τι ὅπερ ἐπιβάλλει αὐτὴν εἰς αὐτά, ἢ ὅτι ἀφ' ἑαυτῶν συνῆλθον ἵνα συνδυασθῶσιν ἐν αὐτῇ, ὡς συμβαίνει ἐν τῇ συστάσει ἐταιριῶν καὶ ἄλλων σωματείων, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐνότης αὕτη εἶναι μᾶλλον ἔνωσις ἢ ἐνότης, εἶναι ἐνότης σκοποῦ, ὀργανισμοῦ, κοινοῦ τινος ἔργου εἰς ὃ πάντα συνεργάζονται, ἀλλ' οὐδόλως εἶναι πραγματικὴ καὶ ἀδιαίρετος ἐνότης. Δύνασαι ποτὲ νὰ ὑποθέσῃς ὅτι τοιοῦτόν τι συμβαίνει ἐν τῇ ψυχῇ;